Їм не подобалось, що українського лікаря-поета почали перекладати словацькою мовою і декламувати його вірші в словацьких дитячих закладах. І тому в 1967 році Качалубі знов нагадали «старі гріхи» і почали обмежувати публікації його віршів і статей. Але його серце не знало спокою і він друкувався під псевдонімами та криптонімами. Крім того, і науковий дух не дав лікарю спокою і він підготував та надрукував низку науково-популярних, просвітницьких статей на тему «Туберкульоз і здоров'я». Його статті на лікарські теми друкували в медичних часописах Словаччини.

1968 р. він був свідком віроломного нападу радянських військ на Чехословаччину. Побачивши, що твориться, 28 серпня він склав у машину необхідні речі і разом з сім'ю вирушив у «туристичну подорож» на Захід. Після короткого перебування у збірному таборі у Відні Качалубам було надано швейцарську візу, і 3 вересня 1968 року, після тридцятьох років, Михайло знову опинився на батьківщині своєї дружини.

Вже наприкінці 1968 року М. Качалуба в м. Клерне відкрив приватний лікарський кабінет, в якому працював до відходу на пенсію 1986 р., спочатку сам, а потім із своїм сином Михайлом, який закінчив той самий медичний факультет у Женеві, на якому колись вчилися його батьки. В 1988 році він брав участь у Другому світовому конгресі українських лікарів у Відні. Там його за довгорічну роботу на полі лікарської освіти було нагороджено «Почесною грамотою».

М. Качалуба нав'язав співпрацю з багатьма українськими журналами й газетами в діаспорі, публікуючи на їх сторінках вірші й публіцистичні статті. Співпрацював з торонтським «Новим шляхом», детройськими «Дзвонами», паризьким «Українським словом», нью-йоркським «Патріархатом» та мюнхенським «Християнським голосом». Публікувався і в чужомовних фахових лікарських журналах. В душі поета і лікаря ці дві сили злились воєдино:

Ось, я лікую увесь день,
А ввечері – папір, машинка. –
І стук та стук, і дзень та дзень,
Пишу я без упину.
Ну, що ж не можу я за це,
Що я родився на Поділлю,
Де сонце щедрим відерцем
Багатство сипало та зілля,
Де вітер трави колисав
І колисав теж мою душу.
Запліднював, в краски вбирав
Мою барвисту ношу.

В 1971 році у Парижі вийшла друга збірка віршів М. Качалуби під назвою «Бульварами серця,» а наступного року третя – «Вільним крилом». В них переважали вірші на патріотичні мотиви. В Парижі видано і дальші три його поетичні збірки: «Наш талант» (1975), «Тріпотіння крилят» – вірші для дітей (1978) та «Відлуння моєї душі,» (1980). В Аргентині видають поеми «Одна з доріг,» (Буенос-Айрес, 1984) та «Помпеї» (Прудентополіс, 1986). У видавництві Юліана Середяка в Буенос-Айрес видано й дев'яту книжку М. Качалуби «На струнах серця» (1988). На найбільшу увагу заслуговують чотири книжки М. Качалуби які вийшли друком у видавництві Ю. Середняка в Буенос-Айресі та у видавництві оо. Василіанів у Прудентополісі «З моєї Одісеї». Кожна нова збірка це – ніби щоденник душі лікаря:

Лікую інших, усміхаюсь,
даю потіху, даю лік;
а в мене біль аж серце крає
й думки морозить, ріже шпік.

Не сміє лікар бути хворим,
він сміє вмерти, як вояк.
Ніхто не зробить вже докору,
Мовляв – загинув неборак.

В поетичних збірках М. Качалуби громадська тематика перегукується з особистою, інтимною. Два останні томи його спогадів «Моя Одісея» повністю присвячені лікарській тематиці. Вони так і називаються: «Лікарські спомини з Карпатської України й Словаччини» (частина III, 1983), «Лікарські спогади зі Словаччини» (частина IV, 1987). Це – не лише автобіографія поета, але й важливе джерело для вивчення внеску українських лікарів Галичини в розвиток медицини на чужині.

Де б не жив Качалуба, все, що гнобило українське слово, українську душу відображав у віршах.

Ні, не зламать тебе нікому,
моя ти Україно! –,
Нам Богом дана земле!,
Бо ти – твердіша сталі,
сильніша грому.
І твої діти перейдуть
оту пустиню грізну
і вільною знов станеш ти,
моя вітчизно!

(1971 р.)

[1]Качалуба М. З моєї «одісеї». – Тернопіль, 1998. – С. 52. [2]Там само. – С. 67. [3]Там само. – С. 72. [4]Там само. – С. 93. [5]Там само. – С. 104. [6]Там само. – С. 135. [7]Там само. – С. 205. [8]Там само. – С. 167.

Віталій Матвєєв, Тетяна Матвєєва

Актуальність проблеми самореалізації особистості та особливості українського менталітету

Як відомо, сучасний західний світ, котрий ще нещодавно розглядався і, мабуть, розглядається за інерцією багатьма нашими політиками як свого роду еталон цивілізованого життя, знаходиться в глибокій кризі. Кризові процеси, що відбуваються в західному світі посилюють і без того складне становище в Україні. В чому ж причини такого status quo? Звичайно, в першу чергу називаються причини економічні. Але, оскільки не лише буття визначає свідомість, але й свідомість – буття, то в цьому ракурсі, на наш погляд, є доцільним дослідити й ті особливості історичного формування менталітету європейця, котрий формувався на основі розвитку технократичного суспільства, щоб виявити негативні тенденції цього явища.

Можна погодитися з О. Стражним, автором книги «Український менталітет», що феномен ментального або менталітету є одним з важко вловимих, менш за все таких, що піддаються раціональній інтерпретації, понять. З одного боку менталітет не можна звести до загальноприйнятих

правил, звичаїв, традицій, мови, світогляду. Він є чимось таким, що відчувається, але не усвідомлюється. Однак, він включає також і загальноприйняті правила, звичаї, мову і світогляд. Складність ситуації полягає також у тому, що на даний час все ще не існує чітко розробленої наукової методології для вияву тих чи інших національних рис і поведінкових стереотипів, так само як не має чіткого і ясного визначення ментальності[1].

Дійсно, термін «менталітет» можна зустріти в енциклопедичних, тлумачних словниках та словниках іноземних слів. Наприклад, в «Новому тлумачному словнику сучасної української мови» слово менталітет подається як: «Сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що виявляється в культурі, мові, поведінці, звичаях тощо»[2]. Але в «Найновішому філософському словнику»[3] цей термін повністю відсутній, що явно вказує на недостатню розробленість цього поняття.

В той же час невірно було б вважати, що в історії філософії взагалі не робилося ніяких спроб висвітлити цю проблему. Проблема ментальності отримала своє філософське звучання в дослідженні таких авторів як Алексис де Токвіль, Р. Емерсон, З. Фройд, К. Юнг та ін., хоча, на наш погляд, дані автори, очевидно, заклали лише підвалини дослідження цього феномену, оскільки менталітет – це, дійсно, досить складне поняття, яке важко виразити раціонально або логічно. Це не просто внутрішній світ, який акумулює і репрезентує особистісні якості та здібності особистості, а також здатність емоційно, містично, раціонально пізнавати навколишню реальність, давати аксіологічну інтерпретацію фактам, виражати її образно, вербально, або шляхом вчинків. За К. Юнгом, велику роль відіграє колективне несвідоме у вигляді своєрідних архетипів, які знаходяться в глибинах психіки, закладені в нашій генній пам'яті й таким чином передаються з покоління в покоління. До вітчизняних авторів, які займалися проблемою менталітету можна віднести І. Алексієнка, Л. Кейсевича, О. Кирилюка, О. Стражного та ін. Тому, беручи до уваги напрацювання вищеназваних авторів, що підкреслюють важливість такого феномену, яким є менталітет, є сенс дослідити, хоча б в загальних рисах, особливості формування в історичному аспекті ментальності європейця, оскільки таке дослідження ментальності є важливим кроком до розуміння тієї ситуації, в якій знаходиться західний світ, а також Україна, що є якщо не цілком за менталітетом, то хоча б географічно, європейською державою.

В епоху античності космос уявлявся стародавнім грекам, в першу чергу філософам, як живий упорядкований організм, підпорядкований вищим силам або богам, волі яких треба слідувати, а не суперечити. Подібний світогляд, характерний навіть для першої грецької філософської школи, яку започаткував Фалес з Мілету. Цю школу нерідко вважали такою, що стояла на стихійно-матеріалістичних позиціях (для радянської філософської думки це було свого роду абсолютної істиною). Однак, треба приймати до уваги той факт, що сам Фалес вірив у Бога і вважав його старішим за всі речі, оскільки він не народжений, тобто він є першопочатковим буттям. Що ж стосується його твердження, що першоосновою світу є вода, то при більш уважному дослідженні поглядів засновника Мілетської школи можна зробити висновок, що вода в нього не виступає в ролі однієї з фізичних речовин і навіть однією зі стихій поряд з землею, повітрям, вогнем, а є втіленням животворної сили. Вона розумна, божественна. Як вказує Діоген Лаертський, говорячи про Фалеса: «Початком всього він вважав воду, а світ вважав одухотвореним і повним божеств»[4]. Причому боги для Фалеса – це сили, що діють в природі, вони є також душами, або духовними субстанціями, що виступають в якості джерела саморуху фізичних тіл. Отже, можна зробити висновок про те, що вирішуючи проблеми світобудови і першооснови буття, Фалес стоїть все ж не на матеріалістичних позиціях або тяжіє до них, а має тенденцію до релігійно-ідеалістичного світогляду, де людина розглядається в першу чергу як істота духовна і безсмертна, оскільки має душу. Таким чином, в епоху античності вважалося, що успіху в житті досягає лише та людина, яка слідує божественній волі.

В епоху Середньовіччя людина метою свого життя вважала отримання райського блаженства після смерті. Цього намагалися досягнути шляхом праведного життя, яке визначалося постом, молитвою, регулярним відвідування церкви, пожертвуваннями. Найголовнішою моральною чеснотою вважалася смиренність. Тому людина епохи Середньовіччя зазвичай не виділяла себе з певної корпорації, до якої вона належала. Іншими словами, селянин завжди був селянином якогось феодала, ремісник входив в цехову організацію, купець належав до певної гільдії, феодал був нарівні з іншими феодалами васалом якогось сюзерена тощо.

В епоху Відродження таке явище як гуманізм, що зародилося на той час, було покликане звеличити людину, звільнити її з-під влади церкви, наблизити людину до Бога, максимально розвинути її індивідуальні здібності. Як відомо, термін «гуманізм» походить від латинського «humanitas» (людяність), що вживалось ще в І в. до н. е. відомим римським оратором Цицероном (106–43 до н. е.). Для нього *humanitas* – це виховання й формування людини, що сприяє її піднесенню, або вживаючи сучасний термін, самореалізації. Однак, поряд із безсумнівним позитивом, гуманізм епохи Відродження породжував і негативні результати, які нерідко проявлялися в тому, що, відкидаючи смиренність, людина почала розвивати індивідуалізм та егоцентризм.

В епоху Нового часу егоцентричні і споживацькі тенденції ще більш посилилися. Були закладені основи детерміністської картини світу та теоретично-наукове розуміння природи. Однак механістичний світогляд, що утверджувався в цей час, породжував певні негативні тенденції. На противагу античним та середньовічним уявленням про завершений, гармонійний, живий і одухотворений космос, природу починають уявляти як безмежну, однорідну тілесну субстанцію, різноманітні властивості якої можна визначити суто кількісними методами. Природні процеси розглядаються тут як дія сліпих механічних сил, а саму природу сприймають як свого роду сировинну базу, котру людина, яка репрезентується як вища істота або вінець еволюції, може використовувати на свій розсуд, тобто як їй заманеться. Ці свого роду негативні орієнтири, безумовно, вплинули на подальший розвиток європейської філософської думки.

Багато в чому негативну роль зіграв і марксизм, котрий, особливо в колишньому Радянському Союзі, ще чверть століття тому подавався в якості єдино вірного вчення. Одним з головних недоліків даної філософської школи було те, що вона зводила сутнісні характеристики людини до сукупності суспільно-виробничих відносин, багато в чому ігноруючи роль духовного чинника в розвитку людини, котра, звичайно ж, ніколи в своєму історичному

розвитку не обмежувала себе формами виробничої діяльності. Один з вітчизняних дослідників проблем ментальності, О. Кирилюк вказує на важливу роль, яку відігравали обряди, що були поширені у всіх без винятку народів світу, оскільки цей рівень ставлення до світу, в свою чергу, доповнюється практично-духовною свідомістю людини, котра відтворюється в міфі, релігії, літературі і мистецтві як вузлових інваріантах ставлення до світу в ціннісно-значимому аспекті»[5]. Іншими словами, індивід приречений на постійне трансцендування, на вихід за свої індивідуальні межі за допомогою прилучення до чогось більшого, ніж він сам або його трудова діяльність. Трансценденція зі світу матеріального в світ духовний, без сумніву, є своєрідним показником життєздатності тієї чи іншої культури. Наприклад, можна взяти до уваги, що держави середньовічної Західної Європи, що базувалися не на стільки прагматичних ідеалах, скільки на ідеалах християнських цінностей, існують до сих пір, хоча й переживають певні кризові моменти. Тобто, християнська філософія була і все ще залишається сьогодні одним з важливих чинників соціально-політичної стабільності цих держав. Але Радянський Союз ідеологічною базою мав філософію матеріалізму і практично розвалився від внутрішніх протиріч, поклавши на вівтар свого існування мільйони людських життів. Одним з чинників цього розвалу, очевидно, є жорстокі переслідування релігійно-ідеалістичної філософії, котрі й породили своєрідний духовний Чорнобиль, негативні наслідки якого ми маємо зараз.

Таким чином, європейській гуманізм, що почав формуватися з епохи Відродження, так само як і гуманізм соціалізму, що базувався на марксистсько-ленінській теорії, мав в першу чергу спільну суттєву ваду – антропоцентризм, котрий породжував протиріччя між індивідом і оточуючим світом природи. Дійсно, антропоцентричні світоглядні засади визнавали моральні обов'язки лише перед людьми, у ставленні ж до світу природи панував дух завоювання і споживацтва, що вело до екологічної проблеми, що загрожує перерости в екологічну катастрофу. Все це привело до того, що менталітет людини західного світу початку XXI століття, так само як і сучасного українця зокрема, має досить чітко виражену тенденцію до дегуманізації культури, звуження світогляду, утвердження замість духовних ідеалів духу прагматизму і меркантильності. Встановлення влади технократії над природою обертається залежністю індивіду від технократичного суспільства, де бутттєвість індивіда визначається в першу чергу не духовністю, а товарно-грошовими параметрами і матеріальними вигодами.

Не зайвим буде вказати, що однією з головних особливостей розвитку науково-технічного прогресу є відсутність революційних винаходів, починаючи з другої половини XX століття. Цілком справедливим є зауваження авторів науково-популярного дослідження під назвою «Третій проект» Калашникова М. та Кугушева С. про те, що останнє епохальне відкриття, якщо не брати до уваги відкриття генетичного коду і ДНК в кінці 1960-х, сталося в 1945 році, коли оволоділи атомною енергетикою. З тих пір людство лише вдосконалює те, що є вже відкритим, роблячи його все більш компактним, технологічним, економічним. По великому рахунку навіть космонавтика є всього лише продовженням німецьких ракетних програм 1942–1945 років. Навіть перший комп'ютер з'явився до 1945 року і сучасний «Пентіум» з точки зору обчислювальної техніки – все таж лампова система часів фон Неймана і Алана Тьорінга. Таким чином, не можна не погодитися з авторами «Третього проекту», що науково-технічний прогрес уповільнився, він вступив у адаптаційну фазу, в еру часткових удосконалень і оптимізації. Однак кожний крок адаптаційного прогресу «по дрібницям» обходиться Заходу все дорожче. Існує навіть певний закон зменшення ефективності виробництва. Кожне наступне покоління сучасної техніки обходиться набагато дорожче попереднього, а ефект у нього – відносно менший. В результаті маємо тупикову ситуацію, оскільки ресурсів для подальшого руху по західному шляху науково-технічного прогресу просто не вистачить[6].

Сьогодні стає дедалі очевиднішим, що людству потрібен новий світогляд, оскільки антропоцентризм уже віджив, довів власну неспроможність вказати людству шлях до вирішення глобальних проблем.

Аналізуючи світові тенденції можна помітити, що криза менш за все зачепила розвинені східні країни. На наш погляд це визначається тим, що саме на Сході велику увагу приділяли розвитку людського чинника, тобто там були створені системи самореалізації особистості, застосування котрих в сучасних умовах дає позитивні результати і переваги над розвитком західної моделі суспільства. Наприклад, Японія, яка має майже 90 % території непридатної для заняття землеробством і працює на імпортній сировині, але є одним з лідерів в технічних галузях, в першу чергу в галузі електроніки. Трудоголізм японців, їх ставлення до праці, де вважається ознакою хорошого тону приходити на роботу за годину раніше і покидати робоче місце на годину пізніше, сформувався, на наш погляд, в лоні релігійно-філософських традицій синтоїзму, дзен-буддизму, комплексу буші-до, де чітко проглядаються системи самореалізації особистості, які вказували на шлях максимального розвитку фізичних, моральних, інтелектуальних і духовних якостей людини. Глибинні традиції конфуціанства, яке прагнуло максимально гармонізувати і вдосконалити суспільство, та даосизму, що був покликаний реалізувати здібності людини у з'єднанні з дао, загальним шляхом всіх речей – стародавніх релігійно-філософських систем Китаю – також, очевидно, зіграли позитивну роль в тому, щоб надати можливість цій країні вийти в лідери по багатьох показниках. Цікавим є й той факт, що країни, де сповідують буддизм, практично не мають екологічних проблем, оскільки в менталітеті буддистів чітко зафіксований принцип агімси, тобто ненасильства над оточуючим світом.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що без розвитку і застосування індивідом своїх власних глибинних можливостей (фізичних, моральних, духовних та інтелектуальних) гармонізація відносин «людина – природа» та «людина – суспільство», подальший прогрес суспільства уявляється малоймовірним.

Що ж стосується того сумного становища, в якому опинилася сучасна Україна, то, головним чинником, що призвів до цього є те, що за роки незалежності в нашій країні так і не був вихований носій нових соціальних умов. Тому проголошення України самостійною і незалежною державо поряд з певними здобутками привело до колосальних втрат в економічному, демографічному, моральному, інтелектуальному та інших аспектах, які можуть бути ще більшими, коли Україна без підготовки відповідної бази ввійде в європейське співтовариство. В першу чергу ми ризикуємо втратою власне української економіки. Замість неї на території нашої країни будуть розвиватися філіали транснаціональних корпорацій та інші структури світової

економіки, але скоріш за все, враховуючи світову продовольчу кризу, Україна буде перетворена з індустріальної на аграрну державу, де українці отримають всі можливості бути асимільованими іншими націями. Подібні приклади не раз траплялися в історії розвитку людства.

Парадоксальність ситуації, в якій знаходяться українці, полягає в тому, що Україна завжди йшла не своїм шляхом, а тим, що їй нав'язували, хоча філософська думка як світова (особливо східна), так і вітчизняна, вказувала завжди на те, що як кожна окрема людина, так і країна повинні знайти свій шлях розвитку, лише тоді вони зможуть досягти успіху (поняття дгарми в індуїзмі, концепція виправлення імен в конфуціанстві, ідея сродної праці в творчості Г. Сковороди).

Як відомо, сучасні європейські країни в свій час у більшості випадків являли собою провінції Римської імперії, тобто менталітет європейця багато років формувався під впливом римського права, функціонуванням муніципалітетів, адміністративної системи тощо, що відповідно вимагало логічного раціонального мислення, тому недарма схоластика займала таке важливе місце в освітній системі середньовічної Європи.

Для українського ж менталітету характерними рисами, як вказують вітчизняні науковці, є кордоцентризм (пізнання через серце), антеїзм (зв'язок з матінкою-землею) та екзистенціалізм (загострене переживання свого власного буття). О. Стражний серед рис українського менталітету виділяє також «духовність» і «містицизм», вказуючи на те, що землероби є найбільш органічно близькою Космосу частина людства. Їм, мовляв, не треба пояснювати, що церква – це храм, побудований людьми, а природа – храм, побудований Богом. Оскільки селяни повністю залежать від «примх» Всесвіту, вони є апріорі релігійними. Якщо для європейця, з його любов'ю до порядку, прагненням уникнути хаосу і непередбачуваності, «природа» завжди є окультуреною, то предки українців обожнювали сили саме дикої природи. Звідси віра в чудо, неможливе. Цю віру не знищив навіть бурхливий науково-технічний прогрес[7]. Таким чином, неважко зробити висновок про те, що менталітет українця відрізняється від менталітету представника західного світу. Отже, прийняття «стандартного» європейського шляху, замість випрацювання свого власного, незмінно повинно привести до того, що Україна буде втрачати свою автотентичність і самостійність. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що перед нашою країною стоїть нагальна проблема формування національної концепції розвитку суспільства паралельно з національною концепцією самореалізації особистості, яка б вказала шлях розвитку вищої духовності. Така концепція повинна подолати тисячолітнє протистояння язичницької і християнської релігій, шляхом розкриття езотеричних засад кожної з них, вирішити протиріччя в сучасному православ'ї (так званий «православний вузол»), подолати протиріччя між православ'ям та іншими релігіями, а також звести до мінімуму протиріччя між релігією та наукою, шляхом подолання надмірної задогматизованості першої. Все це дозволило б знайти свій шлях, свою «дгарму» входження в цивілізоване співтовариство.

[1]Стражный А. Украинский менталитет. – К., 2008. – С. 6. [2]Новий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад.: Радченко І. О., Орлова О. М. – К., 2006. – С. 374. [3]Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн., 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий). [4]Диоген Лаертский. О жизни, учениях и изречених знаменитых философов. – М., 1986. – С. 62. [5]Кирилюк О. Трансцендування – сутнісна риса людини // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 2. – С. 133. [6]Калашников М., Кугушев С. Третий проект: Спецназ Всевышнего: книга-расследование. – М., 2006. – С. 63–64. [7]Стражный А. Зазнач. праця. – К., 2008. – С. 6.

Анжела Матющенко

Національний театр як унікальний художньо-філософський образ світу (Творчий тандем Курбас-Куліш у другій половині 1920-х р. XX ст.)

Зустріч та утворення творчого тандему режисера-новатора світового рівня Леся Курбаса та гранично щирого, яскраво-національного драматургічного обдарування Миколи Куліша у 2 пол. 1920-х-на поч. 1930-х рр. стали кульмінацією не лише розвитку українського театру післяреволюційного періоду, а й тим довгоочікуваним його виходом на світові обрії, що готувався всією складною епохою модернізації національної драми на зорі XX ст., – і водночас кульмінацією художньо-філософського самоосягнення нації, яким завжди є за Шиллером, зрілий національний театр. Не зважаючи на ідеологічний диктат щодо мистецтва, могутній талант і духовна звитяга обох – Курбаса і Куліша – дозволили їм залишитись вірними найістотнішому закону творчості: художньому розкриттю мікрокосму людської душі і через нього унікального театрального образу реальності. Соціальний конфлікт, що був, безперечно, подієвим стрижнем драм Куліша і вистав Курбаса, філософськи поглиблювався в них до провідного національного романтичного конфлікту між людським «Я» та зовнішнім світом і джерелом революційної активності їхніх героїв була суперечність між мріями про людське існування та його жахливою повсякденною реальністю. Виняткова художньо-філософська обдарованість і громадянська мужність режисера і драматурга дали їм змогу відобразити трагедію руйнації в епоху війн та революцій не тільки людяного, а й національного в людині. Узагальнений зміст внутрішніх драм героїв Миколи Куліша – це втрата особистісної та національної самоідентифікації, тобто своєї духовно-етичної сутності під тиском соціальної системи. А трагедійний пафос, притаманний більшості творів драматурга, зумовлений неподоланною прірвою між живою людською індивідуальністю, з її уявленнями про щасливий і справедливий устрій життя та суспільно-історичним абсурдом тоталітарного суспільства, в якому вона опинилася. Якщо конкретизувати зміст внутрішніх пошуків героїв драматурга, відкривається їхнє закономірне діалектичне споріднення з внутрішніми колізіями неоромантичних героїв Лесі Українки. Творчість Куліша, така ж художньо досконала і глибоко філософська, демонструє на новому історичному рівні всі духовно-психологічні національні комплекси, що їх уперше відкрила у своїх неоромантичних драмах його геніальна попередниця. Тільки особистісні колізії героїв Лесі Українки реалізувалися на художньому тлі минулих епох, а внутрішні боріння Кулішевих героїв – через філософсько й символічно осягнуту дійсність 1920–30-х рр. XX ст. Трагедія пророка, що його не розуміє і зневажає натовп, притаманна більшості центральних постатей Лесі Українки,